

”Akademisk frihet kräver någon form av ansvar”

Replik från Gustaf Nelhans, universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap. Foto: Henrik Bengtsson, Dan Hansson

REPLIK | AKADEMISKA FRIHETEN

Hans Ellegren skriver på [SvD Debatt 22/11](#) om akademisk frihet i relation till öppen tillgång (ÖT) till vetenskapliga publikationer och att den nyligen framkastade plan S (som i korthet endast tillåter användning av omedelbart fritt tillgängliga publikationer när forskare slutredovisar sina projekt) utgör ett särskilt hot. Då dess innehåll endast presenterats i tio programmatiska punkter – eftersom förslaget till implementering publiceras först i denna vecka – är det svårt att göra några detaljerade analyser av dess verkan.¹ Ellegrens huvudpoäng är att en övergång till ÖT som anger under vilka former publikationerna skall tillgängliggöras inskränker den akademiska

friheten. Även om jag är benägen att hålla med i princip, så menar jag att de komplexa villkor som gäller kring publicering (med såväl inomdisciplinära, policyrelaterade och ekonomiska komponenter) gör det svårt att beskriva det som om vi befinner oss i ett tillstånd av "publiceringsnirvana" som plötsligt hotas av ÖT.

Debatt

Det här är en argumenterande text med syfte att påverka. Åsikterna som uttrycks är skribentens egna.

Akademisk frihet är förstas en oomtvistlig princip för hela det vetenskapliga projektet, men kan inte existera utan någon form av skyldighet och ansvar. Inte minst Helsingforsdeklarationen från 1964 kringskär många friheter som tidigare missbrukats genom brott mot mänskliga rättigheter. Vidare innefattar högskolelagen, som Ellegren och andra har lyft till försvar för sin ståndpunkt, flera skrivningar som både begränsar och förtydligar vad denna frihet innebär. Där talas till exempel i fjärde paragrafen om hög kvalitet, effektivt utnyttjande av resurser och fortlöpande kvalitetsarbete. Särskilt den mellersta av dessa punkter är relevant i sammanhanget där öppen tillgång eftersträvar transparens i vad vi betalar för.

Det är dock förvånande att Ellegren lutar sig mot legislativa formuleringar till försvar, när det är just statens och EU:s (förmodade) inskränkning av friheten som problematiseras i debattinlägget. Jag brukar i stället välja vetenskapens eget normsystem som stöd. Där heter det till exempel i sociologen Robert K Mertons formulering att vetenskapen skall vara kommun(al)istisk, gemensamt ägd, universell i betydelsen att vetenskapens validitet (och utsträckt av mig för detta resonemang: rättigheten att tillgå dess resultat) skall vara oberoende av social eller personlig status.

Tillsammans med oegennyttan och kravet på att vetenskapliga anspråk skall kritiskt granskas, framträder här, som jag ser det, en bild av ett vetenskapligt landskap där även rättigheten att tillgå vetenskapliga resultat är av högsta betydelse.

Intresseorganisationen Fair Open Access Alliance har i debatten kring plan S formulerat liknande argument när de skriver att "din frihet att publicera varhelst du vill slutar där mina rättigheter att fritt läsa din forskning tar vid."² För mig som är verksam vid en högskola i Västsverige som aspirerar till att bli ett universitet är detta ett högst relevant argument. För inte ens vårt biblioteks budget tillåter oss att hålla oss à jour med forskningsfronten på alla relevanta områden. Begränsningarna gäller till och med ledande tidskrifter som *New England Journal of Medicine* (embargo tre månader), *Natures* tidskrifter (embargo ett år) och *Science*. Så medan jag i dag kan publicera i dessa tidskrifter, så kan jag inte läsa dem omedelbart – i Sverige! Det är inte svårt att räkna ut att tillgången är sämre

i länder med lägre anslag till forskningen och att forskningens fri- och rättigheter därmed skiljer sig över världen. Såväl Mertons ägande- och universalitetsprinciper är således skarpt kringskurna av den stängda tillgången till forskningspublikationer i dag.

"Hybridpublicering" som Ellegren framhåller för öppet tillgängliggörande är ett gissel. Formen skapades från början som en övergångsform på väg mot ÖT men har mer eller mindre permanentats då den utnyttjas av förlagen för att "dubbeldippa", det vill säga att ta ut både prenumerationsavgifter och artikelprocesseringsavgifter (APC:er) för öppen tillgång. Det kan handla om 5 000 dollar för en enskild artikel samtidigt som transparensen är närmast obefintlig om vad det är vi faktiskt betalar för. Men det bör påpekas att plan S alls inte förbjuder hybridpublicering, utan finansierarna meddelar endast att de inte kommer bekosta den. Skälet till detta torde redan stå klart men belyses särskilt av följande episod. Vid det nyligen havererade försöket att børsintroducera förlagsjätten Springer/Nature framgick det att förlaget såg just dessa APC:er som ett sätt att påvisa potentiella vinstmarginaler för investerare eftersom avgifterna skulle kunna drivas upp av tidskrifternas så kallade journal impact factor!³

Avslutningsvis vill jag framhålla att Kungliga bibliotekets utredningsgrupper kring öppen tillgång⁴ aldrig föreslagit att endast publikationer i godkända tidskrifter skulle komma i beaktande när forskares meriter ska värderas. Detta gäller i synnerhet gruppen som i ett utkast som varit tillgängligt för "inspel" under oktober gett rekommendationer för hur öppen tillgång kan sättas i relation till meritvärdering och medelstildelning. Genom sitt vaga påstående om att sådana tankar "florerat" försöker Ellegren smutskasta ett omfattande utredningsarbete om att hantera några av stötestenarna med öppen tillgång där ett drygt trettiotal företrädare från det breda akademiska landskapet i Sverige bidragit under det senaste året. Man kan fråga sig varför Kungl. Vetenskapsakademien inte bidrog till dess arbete genom att kommentera utkastens innehåll i den öppna inspelsrundan i stället för att döma arbetet på hörsågen.

Det är samtidigt intressant att Kungl. Vetenskapsakademien redan för tio år sedan anslöt sig till den så kallade Berlindeklarationen om open access,⁶ där undertecknarna bland annat avser att göra framsteg mot öppen tillgång genom att (i min översättning) "förordna att öppet tillgänglig publicering skall erkännas vid befordran och meritvärdering". Det skulle vara intressant att höra hur de bidrar till detta i dag.

Gustaf Nelhans

fil dr, universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap och medlem i KB:s utredningsgrupp "Meriterings- och medelstildelningssystemen i relation till incitament för öppen tillgång"